Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

MUROSA POZITSIYASINING AXLOQIY CHEGARALARI: PRINSIPIALLIK, O‘ZARO YON BERISH VA KELISHUVNING IXTIYORIYLIGI

Nodirjon Nabijonovich Tuxlimurodov*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

✉ nodirjon78@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada murosa axloqiy zaiflik yoki har qanday nizoni tugatuvchi universal vosita sifatida emas, prinsiplarni saqlagan holda o‘zaro maqbul kelishuv izlash amaliyoti sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot normativ etika, tushunchaviy tahlil va kontrast holatlar usulini uyg‘unlashtiradi. Natijada “prinsipial murosa filtri” ishlab chiqilib, huquq va qadr-qimmatning daxlsiz minimumi, xabardor ixtiyoriylik, sabablarning o‘zaro tan olinishi, yuklarning mutanosibligi va kelishuvni qayta ko‘rib chiqish imkoniyati asosiy mezonlar sifatida ajratiladi.

Kalit so‘zlar

murosa, prinsipiallik, ixtiyoriylik, o‘zaro yon berish, qadr-qimmat, legitimlik, axloqiy chegara

DOI: 10.5281/zenodo.23771710

KIRISH

murosaning axloqiy maqomi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, murosa prinsipdan voz kechish emas, prinsiplar va o‘zgaruvchan manfaatlar o‘rtasidagi chegarani aniqlash amaliyotidir Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida har qanday kelishuvni muvaffaqiyat deb baholash majburlangan rozilikni axloqiylashtirishi mumkin ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [3; 5]. Shundan kelib chiqib, murosani natija emas, shartlar majmuasi orqali baholash taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan prinsipiallik tushunchasi bir o‘lchovli hodisa emas: prinsipiallik muzokarani rad etish emas, qaysi minimum qadriyatlar buzilmasligini aniq ko‘rsatishdir Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar qat’iylikni axloqiy ustunlik deb absolutlashtirish umumiy yechimni imkonsiz qilishi mumkin, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [1; 6] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda prinsiplar va kelishiladigan manfaatlarni ikki darajada ajratish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida o‘zaro yon berish quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: axloqiy murosa tomonlar bir xil miqdorda emas, asoslantirilgan va mutanosib tarzda moslashishini talab qiladi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, matematik teng yon berish zaif tomonning real xarajatini e’tiborsiz qoldirishi mumkin holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [4; 8]. Shu sababli yon berish yukini imkoniyat va zarar bilan bog‘lash maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan ixtiyoriylikning mazmuni rozilik axborot, rad etish va qayta muzokara imkoniyati mavjud bo‘lgandagina normativ kuch kasb etadi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Formal ‘ha’ javobi yashirin bosim sharoitida haqiqiy rozilik bo‘lmasligi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [5; 7] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada ixtiyoriylikni protsessual tekshiruvga aylantirish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Maqolaning maqsadi, “murosa pozitsiyasining axloqiy chegaralari” muammosini nazariy va institutsional jihatdan qayta asoslash hamda qarorlarni tekshirish uchun qo‘llanadigan mezonlar tizimini ishlab chiqishdir. Tadqiqot savoli shunday qo‘yiladi: mazkur munosabatlarda samaradorlik, huquq, manfaat va javobgarlik bir-birini inkor etmaydigan tarzda qanday muvofiqlashtirilishi mumkin? Ilmiy yangilik empirik qonuniyat da’vosida emas, tushunchalarni differensiatsiya qilish, normativ chegaralarni ochish va keyingi empirik tadqiqot uchun falsafiy-institutsional tekshiruv ramkasini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Shu sababli maqoladagi model va mezonlar mualliflik konseptual takliflari sifatida beriladi; ularning o‘lchov xususiyatlari alohida validatsiya qilinishi lozim.

MATERIALLAR VA METODLAR

Nazariy jihatdan normativ etika bir o‘lchovli hodisa emas: murosa yaxshi yoki yomon degan umumiy hukmdan ko‘ra, qaysi shartlarda maqbul ekanini aniqlash maqsadga muvofiq Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar abstrakt maqtov yoki qoralash kontekstual tafovutlarni yo‘qotadi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [5; 8] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda maqbullik uchun minimum mezonlar to‘plamini belgilash zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida tushunchaviy tahlil quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: kelishuv, murosa, konsensus va taslim bo‘lish tushunchalari bir-biridan farqlanishi kerak Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, ularni sinonim deb ishlatish kuch asimmetriyasini yashiradi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [3; 7]. Shu sababli har bir tushuncha uchun iroda va manfaatlarning o‘zgarish darajasini ko‘rsatish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan kontrast holatlarning mazmuni bir xil natijaga ixtiyoriy muzokara yoki bosim bilan erishilgan vaziyatlar taqqoslanadi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Yakuniy hujjatning mavjudligi jarayon adolatini isbotlamaydi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [2; 6] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada jarayon va natijani alohida normativ o‘lchovlarda baholash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif

qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil falsafiy-institutsional yondashuvni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: axloqiy prinsiplar qaror tartibi va sanksiya mexanizmlari orqali institutsional mazmun oladi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Faqat individual niyatga tayanish tuzilma ta’sirini kamaytirib ko‘rsatadi vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [4; 7] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda murosa etikasi va protsessual dizayn o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Metodologik cheklov sifatida maqola empirik sababiy ta’sirni, aholi fikrining miqdoriy taqsimotini yoki muayyan tashkilotlar samaradorligini o‘lchamaydi. Shu bois ‘natijalar’ bo‘limidagi xulosalar konseptual sintez, normativ tekshiruv va institutsional dizayn darajasidagi natijalardir.

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida prinsipial murosa filtri quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: murosaning maqbulligi besh shart: daxlsiz minimum, ixtiyoriylik, o‘zaro asoslantirish, mutanosiblik va qayta ko‘rib chiqish orqali tekshiriladi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, faqat natijani tekshiradigan yondashuv normativ jarayonni e’tiborsiz qoldiradi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [5; 7]. Shu sababli besh mezonni ketma-ket qo‘llanadigan konseptual filtr sifatida taklif etish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan daxlsiz minimumning mazmuni qadr-qimmat va asosiy huquqlar murosaning oddiy savdolashuv predmeti sifatida ko‘rilmasligi kerak degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Kuchli tomonning manfaatini umumiy tinchlik deb atash zaif tomon huquqini cheklashi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [1; 6] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada minimal huquqiy-axloqiy chiziqni muzokaradan oldin belgilash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

1-jadval. Murosaning axloqiy maqbulligini tekshirish mezonlari

Mezon	Tekshiruv savoli	Maqbul belgi	Nomqbul chegara
Prinsipial minimum	Nima umuman savdolashuv predmeti bo‘la olmaydi?	Huquq va qadr-qimmat saqlanadi	Asosiy huquqdan voz kechishga majburlash
Ixtiyoriylik	Rozilik bosimsiz va xabardormi?	Rad etish va muzokara imkoniyati bor	Qo‘rqitish, yashirin sanksiya, axborot asimmetriyasi
O‘zaro yon berish	Yuklar tomonlar o‘rtasida mutanosibmi?	Sabab bilan izohlangan ikki tomonlama moslashuv	Bir tomonlama doimiy qurbonlik
Asoslantirish	Tomonlar bir-birining sababini tushuna oladimi?	Ochiq dalil va e’tirozga javob	Faqat vakolat yoki kuchga tayanish
Qayta ko‘rish	Shartlar o‘zgarsa kelishuv yangilanadimi?	Muddat va qayta muzokara bor	Vaqtinchalik yon berishni abadiylashtirish

Jadvaldagi mezonlar faktik reyting yoki statistik indeks emas. Ular qarorni bosqichma-bosqich tekshirish uchun normativ savollarni tartiblaydi: qaysi qadriyat himoya qilinmoqda, qanday vosita tanlanmoqda, xarajat kimga tushadi va qarorni qayta ko‘rish imkoniyati bormi. Shu sababli matritsa amaliy tashkilotga ko‘chirilganda har bir ustun uchun kuzatiladigan indikatorlar, ma’lumot manbalari va baholash chegaralari oldindan belgilanishi kerak.

Institutsional tahlil ixtiyoriy rozilikni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: tomonning rad etish qobiliyati real bo‘lmasa, kelishuvning axloqiy qiymati pasayadi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Iqtisodiy yoki institutsional qaramlik formal rozilikni majburlangan murosaga aylantirishi mumkin vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [3; 8] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda bosim, axborot va chiqish imkoniyatini alohida tekshirish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda sabablarga hurmatning ahamiyati shundan iboratki, murosada tomonlar faqat kuchlar nisbatini emas, bir-birining normativ sabablarini tan olishlari kerak Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. Raqibni tinglamasdan faqat natijaga kelish vaqtinchalik tinchlik yaratadi, lekin legitimlikni oshirmaydi esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [7; 6]. Natijada e’tirozga javob berish majburiyatini murosa madaniyatining qismi qilish taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir. Yon berishlarning mutanosibligi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, mutanosiblik sonli tenglik emas, xarajat, zaiflik va foyda nisbatini hisobga olishdir Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida ‘ikkala tomon ham nimadandir voz kechdi’ formulasi real asimmetriyani yashirishi mumkin ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [4; 5]. Shundan kelib chiqib, yon berishlarning nisbiy og‘irligini asoslantirishni talab qilish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan vaqt va qayta ko‘rish bir o‘lchovli hodisa emas: murosa kontekstga bog‘liq bo‘lgani uchun uning shartlari vaqt o‘tishi bilan qayta baholanishi kerak Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar bir martalik favqulodda yon berishni doimiy me’yorga aylantirish prinsipial chegarani siljitadi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [8; 3] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda muddat va qayta muzokara klauzasini etik kafolat sifatida ko‘rish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida integritet va kelishuv quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: shaxs yoki institut murosa qilganda o‘zini anglashning asosiy prinsiplarini butunlay yo‘qotmasligi kerak Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, integritetni ‘hech qachon yon bermaslik’ bilan tenglashtirish ham dialogni imkonsiz qiladi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [6; 5]. Shu sababli integritetni sabablarini ochiq saqlash va cheklovlarni tan olish sifatida qayta talqin qilish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan institutsional murosaning mazmuni murosa natijasini barqaror qiladigan narsa faqat yaxshi niyat emas, ijro, nizo va qayta ko‘rish tartiblaridir degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Norasmiy kelishuv kuch o‘zgarganda oson buzilishi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [2; 3] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada protsessual kafolatlarni axloqiy maqbullikning amaliy qismi deb ko‘rish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Olingan natijalarni umumlashtirganda, tadqiq qilinayotgan hodisaning barqarorligi bitta dominant mezonga emas, o‘zaro cheklovchi mezonlar tizimiga bog‘liqligi ko‘rinadi. Samaradorlik zarur, biroq u adolat va legitimlikni almashtirmaydi; ixtiyoriylik muhim, biroq u axborot va real muqobil bo‘lmasa formal tus oladi; institutsional vakolat zarur, biroq u hisobdorlik va qayta ko‘rib chiqishdan xoli bo‘la olmaydi. Shu ma’noda dialektik yondashuv qarama-qarshi tomonlardan birini yo‘qotish emas, ularning funksional chegarasi va o‘zaro tuzatish mexanizmini topishni anglatadi.

MUHOKAMA

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan murosa va adolatning mazmuni ba’zan murosa nizoni kamaytiradi, ammo adolatsiz boshlang‘ich holatni mustahkamlashi ham mumkin degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni

ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Barqarorlikni avtomatik adolat deb qabul qilish mavjud tengsizlikni normallashtiradi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [4; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada barqarorlik va adolatni mustaqil mezonlarda tekshirish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil murosa va hurmatni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: demokratik hurmat qarshi tomonning fikrini ma’qullash emas, uni sabab keltira oladigan teng subyekt deb ko‘rishni talab qiladi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Insonni faqat to‘siq sifatida ko‘rish murosani savdolashuvga qisqartiradi vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [7; 6] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda o‘zaro asoslantirishni hurmatning institutsional ifodasi sifatida talqin qilish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda axloqiy pragmatizmning ahamiyati shundan iboratki, murosa amaliy siyosat va boshqaruvda zarur bo‘lishi mumkin, biroq pragmatizm prinsipial minimumni yo‘qotmasligi kerak Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. ‘natija uchun hamma narsa mumkin’ yondashuvi vositalarning axloqiy bahosini bekor qiladi esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [5; 1]. Natijada pragmatik moslashuvni daxlsiz prinsiplar bilan cheklash taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir.

Model chegarasi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, taklif qilingan filtr kelishuvning huquqiy kuchini aniqlamaydi va real muzokaradagi kuch nisbatini to‘liq o‘lchamaydi Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida normativ mezonni huquqiy ekspertiza o‘rnida ishlatish noto‘g‘ri bo‘ladi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [2; 3]. Shundan kelib chiqib, empirik tadqiqotda kuch asimmetriyasi va rozilik indikatorlarini alohida tekshirish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Muhokamaning yana bir jihati iqtisodiy va axloqiy ratsionallikning o‘zaro aloqasidir. Resurs, vaqt va tashkiliy salohiyat cheklangan sharoitda tanlov muqarrar; biroq cheklovning mavjudligi normativ savollarni bekor qilmaydi. Aksincha, aynan tanqislik sharoitida ustuvorlikning kim foydasiga va qaysi sabab bilan belgilanganini ko‘rsatish zarur bo‘ladi. Shuning uchun institutsional-iqtisodiy tahlil manfaat va xarajatlarni ko‘rinarli qiladi, ijtimoiy-falsafiy tahlil esa bu taqsimotning qaysi shartlarda maqbul deb hisoblanishini tekshiradi. Ikki yondashuv birga qo‘llanganda boshqaruv qarorining nafaqat ‘ishlashi’, balki ‘asoslantirilishi’ ham tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqoladagi normativ ramka kontekstga sezgir bo‘lishi kerak. Bir xil tushuncha turli institut va madaniy sharoitda turlicha amaliy mazmun kasb etishi mumkin. Shu sababli universal prinsiplar, qadr-qimmat, ixtiyoriylik, adolat, hisobdorlik yoki tekshiriluvchanlik, konkret indikatorlar bilan to‘ldirilmaguncha to‘liq amaliy tavsiyaga aylanmaydi. Keyingi tadqiqotlar hujjat tahlili, ekspert intervyusi, manfaatdor tomonlar so‘rovi va muayyan holatlarni qiyosiy tahlil qilish orqali taklif etilgan mezonlarning qaysi qismi empirik jihatdan farqlash kuchiga ega ekanini sinashi maqsadga muvofiq.

Murosaning axloqiy maqbulligini baholashda kuch asimmetriyasi mustaqil omil sifatida tahlil qilinishi kerak. Bir tomon rasmiy vakolat, iqtisodiy resurs, axborot yoki vaqt jihatidan ustun bo‘lsa, muzokara stolida ko‘rinadigan ‘tenglik’ real tanlov erkinligini ifodalamasligi mumkin. Shuning uchun ixtiyoriylikni faqat rozilik bayonoti bilan tekshirish yetarli emas; tomonning rad etishdan keyingi real oqibatlari, muqobil yo‘llari va zarur axborotga kirishi ham hisobga olinishi lozim. Ana shunda murosa majburlangan moslashuvdan farqlanadi. Prinsipial murosa filtri aynan shu nuqtada huquqiy minimum bilan protsessual imkoniyatni bog‘laydi: insonning asosiy qadr-qimmati savdolashuv predmeti bo‘lmasligi, qolgan manfaatlar esa xabardor, qayta ko‘riladigan va mutanosib muzokara doirasida muvofiqlashtirilishi kerak.

Ixtiyoriylikni institutsional himoya qilish murosaning davomiyligi uchun ham ahamiyatlidir. Dastlabki bosim ostida imzolangan kelishuv tezkor tinchlik taassurotini berishi mumkin, ammo keyingi davrda norozilik va legitimlik inqirozini kuchaytiradi. Bunga qarshi ravishda, e’tiroz bildirish, mustaqil maslahat olish, shartlarni tushuntirish va ma’lum muddatdan keyin qayta muzokara qilish imkoniyatlari mavjud bo‘lgan kelishuv ko‘proq refleksiv xususiyat kasb etadi. Bunday protsedura barcha nizolarni bartaraf etmaydi, lekin murosaning axloqiy mazmunini kuchlar nisbatidan mustaqilroq qiladi. Shu bois kelishuv madaniyati ‘tezroq bitimga kelish’ ko‘nikmasi bilan emas, qaysi masalada yon berish mumkinligi

va qaysi masalada prinsipial chegara saqlanishini dalil bilan ajrata olish qobiliyati bilan tavsiflanishi lozim.

Murosadan keyingi tiklash mexanizmi ham axloqiy maqbullikning muhim, biroq ko‘pincha kam yoritiladigan qatlamidir. Kelishuv tomonlardan birining oldingi zararini avtomatik bartaraf etmaydi; ayrim hollarda uzr, kompensatsiya, reputatsion tiklash yoki buzilgan protsedurani qayta qurish talab qilinishi mumkin. Agar murosa faqat kelajakdagi xatti-harakatni belgilab, avvalgi nomutanosib zarar masalasini butunlay yopsa, kelishuv tashqi barqarorlikni yaratadi, lekin adolat hissini tiklamaydi. Shu sababli ‘prinsipial murosa filtri’ga tiklovchi komponentni qo‘shish mumkin: kelishuv oldingi zarar tan olinganmi, tuzatish imkoniyati bormi va bu tuzatish zaif tomonning qadr-qimmatini qayta tiklaydimi degan savollarni ham qamrab olishi lozim. Bunday yondashuv murosani unutish majburiyatiga emas, yangi munosabatning axloqiy asoslarini qayta qurishga yaqinlashtiradi [5; 7].

Kelishuvning axloqiy xotirasi vaqt o‘tishi bilan ham ahamiyatini saqlaydi. Tomonlar dastlabki sabablar, yon berishlarning mazmuni va kelishuvni qaysi sharoitda qayta ko‘rish mumkinligini unutsa, vaqtinchalik murosa ‘tabiiy’ va o‘zgarmas tartib sifatida qabul qilinishi ehtimoli oshadi. Shu bois institutsional xotira qaror sabablari, e’tirozlar, muddat va qayta muzokara shartlarini qayd etish, prinsipiallikni kelajakda ham tekshirish imkonini beradi [3; 8]. Bu nafaqat huquqiy aniqlik, balki axloqiy mas’uliyat uchun ham muhim: keyingi avlod qaror qabul qiluvchilar mavjud kelishuvning tarixiy sababi va kim qanday xarajat ko‘targanini tushunishi mumkin. Natijada murosa har safar noldan boshlanadigan savdolashuv emas, o‘z sabablarini saqlaydigan va yangi dalillar asosida yangilanadigan refleksiv institutga aylanadi.

XULOSA

Tadqiqot “Murosa pozitsiyasining axloqiy chegaralari” masalasini bir omilli yoki faqat ma’muriy talqindan chiqarib, o‘zaro bog‘liq normativ, institutsional va iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqdi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ahamiyatga ega qarorning maqbulligi yakuniy natija bilangina aniqlanmaydi: qaror qaysi qadriyatni himoya qilishi, manfaatlar va xarajatlarni qanday taqsimlashi, subyektlarga e’tiroz va qayta ko‘rib chiqish imkonini berishi hamda mas’uliyatni aniq belgilashi kerak. Maqolada taklif etilgan konseptual ramka bir-biriga qarama-qarshi ko‘rinadigan talablarni, samaradorlik va adolatni, vakolat va ishtirokni, barqarorlik va o‘zgarishni, individual hamda jamoaviy mas’uliyatni, mexanik murosa bilan emas, funksional chegaralar va protsessual kafolatlar orqali muvofiqlashtirishga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, dialektik yondashuv qarama-qarshiliklardan birini yo‘qotish emas, ularning qaysi sharoitda bir-birini tuzatishi va qaysi nuqtada normativ xavf tug‘dirishini aniqlash imkonini beradi. Ilmiy natijaning asosiy ahamiyati tayyor empirik hukm berishda emas, balki keyingi tadqiqot uchun tekshiriladigan savollar, kategoriyalar va institutsional mezonlarni tartibga solishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun taklif etilgan jadval va modellar validatsiya qilingan reyting yoki indeks sifatida emas, nazariy diagnostika vositasi sifatida qo‘llanishi kerak. Kelgusida ularni hujjat tahlili, qiyosiy holat tadqiqoti, ekspert bahosi va manfaatdor tomonlar bilan empirik ish orqali operatsionallashtirish, indikatorlarning ishonchliligi hamda kontekstga sezgirligini tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday bosqichli yondashuv ilmiy xulosani me’yoriy ideal bilan cheklab qo‘ymasdan, amaliy boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar haqidagi tekshiriladigan bilimga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalilov A. Abulqosim Firdavsiyning komil inson, odil hukmdor va adolat haqidagi qarashlari tahlili // Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali. 2023. Vol. 3, No. 10. p. 26–33.

2. Raxmonov Sh. Mahalliy vakillik hokimiyati transformatsiyasida pozitivistik metodologiyani qo‘llashning ijtimoiy-falsafiy shartlari // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. 2026. Vol. 3, No. 9. p. 288–292.
DOI: 10.67227/bzbe6460

3. Парфенов А.В. Социолого-правовые концепции компромисса // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2023. No. 1(61). p. 28–35. DOI: 10.36511/2078-5356-2023-1-28-35

4. Фишман Л.Г. Моральный баланс социального государства и правда леволиберального дискурса // Вопросы философии. 2020. No. 5. p. 12–24.
DOI: 10.21146/0042-8744-2020-5-12-24

5. Biggar N. Compromise: What Makes it Bad? // Studies in Christian Ethics. 2018. Vol. 31, No. 1. p. 34–48. DOI: 10.1177/0953946817737926

6. Hall E. Integrity in democratic politics // The British Journal of Politics and International Relations. 2018. Vol. 20, No. 2. p. 395–408.
DOI: 10.1177/1369148117744956

7. Rostbøll C.F. Democratic respect and compromise // Critical Review of International Social and Political Philosophy. 2017. Vol. 20, No. 5. p. 619–635.
DOI: 10.1080/13698230.2017.1328092

8. Boot M. Compromise Between Incommensurable Ethical Values // Compromises in Democracy. Palgrave Macmillan, 2020. p. 121–147.
DOI: 10.1007/978-3-030-40802-2_6